

Har den nyliberala eran nått vägs ände?

Blandade erfarenheter från Sverige och USA

Jonas Olofsson

RAPPORT #64

Har den nyliberala eran nått vägs ände?

Blandade erfarenheter från Sverige och USA

Jonas Olofsson

Om författaren

Jonas Olofsson är verksam vid Malmö universitet och har under lång tid arbetat med frågor som rör socialpolitikens historiska utveckling, förändringar i arbetslivet och utmaningar inom utbildningssystemet.

Författarna svarar själva för framlagda uppfattningar och slutsatser i Tankeverksamhetens skrifter.

© 2019 Tankeverksamheten inom arbetarrörelsen i Göteborg

Webb: www.tankeverksamheten.se

E-post: redaktion@tankeverksamheten.se

Redaktion: Ann-Marie Ljungberg, Örjan Nyström, Cecilia Dalman-Eek, Staffan Lindström

Innehållsförteckning

DEN NYLIBERALA ERAN – INSPIRATIONSKÄLLOR OCH IDÉMÄSSIGA UTGÅNGSPUNKTER	5
Nyliberalismens begreppsvärld	8
Politikens inriktning	10
Den nyliberala eran, den ekonomiska inbromsningen och den utbudsekonomiska politiken	12
Den ökade ojämlikheten	16
Konsekvenserna av ojämlikheten	20
En bakomliggande förklaring: rent-seeking	22
Laffer och nyliberalismen	25
Laffer och värnskatten i Sverige	29
Avrundande kommentarer	32
Referenser	34

Den nyliberala eran – inspirationskällor och idémässiga utgångspunkter

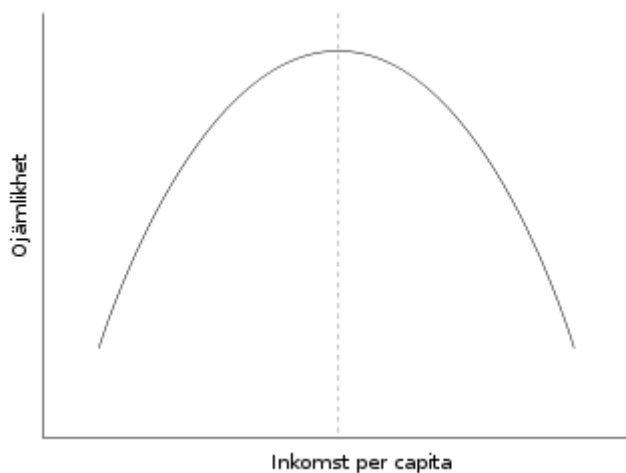
Nyliberalism framstår nog för många som ett ganska diffust begrepp. Men de flesta associerar säkerligen till marknadsliberala¹ ideologiska föreställningar eller närmare bestämt en kritisk reaktion mot den kollektivistiskt orienterade och socialdemokratiskt präglade välfärdskapitalism som blev alltmer dominerande i de utvecklade kapitalistiska ekonomierna från andra världskriget fram till 1970-talet. Efter 1970-talet och i samband med processer förknippade med avindustrialisering, växande tjänsteproduktion, informationsteknologins genombrott och globalisering fick de nyliberala strömningarna ett allt påtagligare politiskt och kulturellt genomslag.

Förutom grundläggande förändringar i den ekonomiska politiken, där den fulla sysselsättningen fick ge vika för mål förknippade med prisstabilitet (monetarism) och mer effektivt resursutnyttjande via avregleringar och privatiseringar, förknippas nyliberalismen också med förskjutningar på ett djupare plan, kopplat till människo- och samhällssyn, en resa från kollektivism till individualism och från modernism till postmodernism. Klassperspektivet som var så centralt för den vänster vars politiska projekt formades av erfarenheterna under 1930-talets ekonomiska depression utmanades och kompletterades av andra perspektiv. Det handlade om en ökad medvetenhet om betydelsen av strukturer kopplade till genus och etnicitet liksom om individers behov av att forma sig själva i ett alltmer komplext samhälle med en mångfald av olika livsstilar, den så kallade identitetspolitiken.

Den politiska omorienteringen i nyliberal riktning framstod kanske som allra tydligast i USA och Storbritannien, med starka företrädare för den marknadsliberala politiken i spåren av Ronald Reagans presidentperiod (1981–89) och Margret Thatchers tid som premiärminister (1979–90). Reagan och Thatcher blev något av symboler och dessutom militanta företrädare för vad som sedan beskrivits som ett nyliberalt systemskifte. Politiken inriktades på avregleringar och privatiseringar, skattesänkningar för höginkomsttagare och företag liksom strukturreformer som försvagade de fackliga organisationerna. Inom företagsamheten skedde en maktförskjutning, bort från dominerande industriproduktion för varumarknader till ett starkare fokus på spekulation på finansiella marknader. De fackliga organisationerna är i dag oerhört försvagade i dessa båda länder och den utveckling mot minskade inkomstskillnader som

¹ Jag kommer att variera uttrycken marknadsliberala och ekonomisk-liberala, men betydelsen är densamma.

präglade perioden efter andra världskriget vändes i dramatiskt ökade inkomst- och förmögenhetsskillnader, något vi kommer att diskutera utförligt längre fram. Det fanns en dominerande föreställning, både bland ekonomer och politiker, att kapitalismen och den ekonomiska tillväxten bidrog till ökade inkomstskillnader initialt, men vid ett visst utvecklingsskede vändes den ökade inkomstspridningen i sin motsats. I stället minskade skillnaderna. Detta mönster illustreras ofta med hjälp av den så kallade Kuznetskurvan.²

I själva verket var den vanliga uppfattningen att de med lägst inkomster och minst förmögenheter gynnades relativt mest av tillväxten. Som vi får anledning att återkomma till har denna föreställning visat sig djupt felaktig.

Historiskt sett har nyliberalismen sina rötter i den klassiska politiska ekonomin och den ekonomiska liberalismen med Adam Smith och David Ricardo som förgrundsfigurer. Till inspirationskällorna hör också den österrikiska marginalistiska skolan som vidareutvecklade analysen av de grundläggande ”ekonomiska lagar” som den klassiska skolan hade identifierat. Begreppet nyliberalism förekom redan under slutet av 1800-talet och användes även då i betydelsen av en mer ortodox marknadsliberalism eller laissez-faire-inspirerad liberalism (Thorsen & Lie 2007). Men något genomslag fick inte begreppet under de följande årtiondena. Det tillskrevs dessutom skiftande betydelser. Det kan emellertid vara intressant, utifrån ett historiskt perspektiv, att notera att uttrycket användes i samband med en konferens i Paris 1938, kallad The Walter Lippmann Colloquium, där bland annat Friedrich August von Hayek (1899–1992) och Ludwig von Mises (1881–1973) deltog. Konferensens syfte var att behandla hotet från planekonomiska system och den deformation av liberalismen som man ansåg

² Kurvan fick sitt namn efter nationalekonomen Simon Kuznets (1901–85). I dag används kurvan ofta för att illustrera samband mellan ekonomisk utveckling och miljöskadliga utsläppsnivåer.

följde på keynesianskt inspirerad politik. Man ville upprätta en ”ny liberalism” på frihetlig grund med tydliga länkar till den klassiska liberalismen (Gray m.fl. 2018). Hayek och von Mises var nationalekonomer med en bakgrund i Österrike som efter en period i England skulle etablera sig i USA där de var verksamma i akademiska miljöer liksom i olika tankesmedjor med ekonomiskt-liberala förtecken. Hayeks bok *The Road to Serfdom* vars förstaupplaga kom 1944 och von Mises verk *Bureaucracy*, utgiven samma år, har förblivit viktiga inspirationskällor för ekonomiskt-liberalt influerade ekonomer, politiker och samhällsdebattörer runt om i världen. I grunden uppfattades offentliga ingripande och ökade välfärdsstatliga åtaganden som kollektivistiska uttryck, i samma anda som fascism och kommunism. De nya välfärdsstatliga verktyg som förknippades med New Deal i USA och välfärdsstatliga reformer i Västeuropa, motiverade med utgångspunkt från den då förhärskande keynesianska doktrinen, utmålades som hot mot marknadsekonomins dynamik och tillväxtskapande förmåga och i förlängningen mot individuell frihet och liberala demokratiska värden. Det var på fria och oreglerade marknader som individer kunde utveckla sin fulla potential och som man kunde uppnå den harmoni mellan olika individuella intressen och förmågor, som i sin tur uppfattades som grundläggande förutsättningar för rättvisa och likvärdiga förutsättningar. Välfärdsstatlig omfördelning och regleringar av förhållandena på arbetsmarknaden, via organiserade sociala intressen och kollektivavtal, ansågs oförenliga med en stark ekonomi liksom med basala individuella friheter.

En viktig sammanslutning av nyliberalt orienterade forskare blev Mont-Pèlerin-sällskapet, grundat 1947 med Friedrich August von Hayek som första ordförande (The Mont Pelerin Society). Organisationen är verksam än i dag. Med från början var en annan person från en yngre generation som från 1970-talet skulle framstå som marknadsliberalismens mest nitiske apostel, nämligen Milton Friedman (1912–2006). Han var också ordförande i sällskapet åren 1970–72. Friedmans forskning spände över en rad olika fält inom ekonomiämnet men handlade alltid i grunden om att ifrågasätta den ökade statliga inblandning i ekonomin som hade följt på den keynesianskt inspirerade stabiliseringspolitiken. Mest känd är han för sin forskning om penningpolitiska frågor och den så kallade monetaristiska doktrinen. Monetarismen gick ut på att visa att efterfrågepåverkande statlig finanspolitik inte kunde ha några varaktiga effekter på den reala ekonomin, på sysselsättnings- och produktionsnivåer. Men förutom sin forskargärning, tillsammans med kollegorna i det som kom att kallas Chicagoskolan, gjorde han stora insatser för att popularisera en bokstavstrogen tolkning av kapitalismens och den ekonomiska liberalismens välsignelser. Böcker som *Capitalism and Freedom* (med en förstaupplaga 1962) och *Free to Choose: A Personal Statement* (utgiven tillsammans med hustrun Rose Friedman 1980) nådde breda läsekretsar och fick stort politiskt genomslag. *Free to Choose* presenterades

dessutom inför en TV-publik i tio avsnitt och nådde personer långt utanför de kretsar som normalt intresserar sig för ekonomisk-politiska frågor. Nyliberalismens legitimitet och respektabilitet ökade tveklöst i samband med att Hayek och Friedman tilldelades Sveriges Riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne, vilket skedde åren 1974 respektive 1976. Problemet kopplade till industrikriserna och den höga inflationen under 1970-talet bidrog också till ett brett genombrott för nyliberala tankar, både inom ekonomisk forskning och inom ekonomisk politik.³ Men det kan noteras att begreppet nyliberalism egentligen inte har nyttjats i någon större utsträckning. En förklaring är möjligen att man inte velat synliggöra de ideologiska och maktrelaterade element som utgjort själva utgångspunkten. I stället har anhängarna av ekonomisk liberalism sett sig som företrädare för en naturlig ordning, en grundläggande biologisk lag i samhället jämförbar med Darwins evolutionslära. Men syftet har otvetydigt varit ekonomiska och sociala maktförskjutningar.

Nyliberalismens begreppsvärld

Nyliberalismen utgår från att de sociala relationerna i samhället regleras mest rättvist och effektivt via oreglerade marknader (Monbiot 2016). Detta innebär också att mänskliga relationer ytterst kännetecknas av konkurrens. Medborgare omdefinieras som konsumenter vars demokratiska val utövas bäst genom att köpa och sälja, en process som belönar förtjänstfullhet och bestraffar ineffektivitet. Man slår fast att ”marknaden” skapar fördelar som aldrig kan uppnås i ett ekonomiskt system som grundas på planering och kollektiv intressemedling. Den begreppsvärld som nyliberalismen nyttjar kan vara förledande. När man talar om förhållandena på marknaderna går tankarna till ett naturligt system som påverkar oss alla lika, ungefär som gravitationskraften eller trycket från de atmosfäriska gaserna. Men marknader är uppfyllda av maktrelationer. Ändå talas det mest om individens frihet. Men det är en frihet med tydliga begränsningar. Klassisk liberalism handlar traditionellt om frihet från någonting eller *negativ frihet*,

³ En utmaning som många ekonomer och politiker talade om under 1970- och 80-talen handlade om den så kallade *stagflationen*, kombinationen av hög arbetslöshet och hög inflation i många länder. Stagflationen uppfattades som ett bevis på att de keynesianska teorier som den ekonomiska politiken byggd på inte längre gällde. Allt för stora offentliga utgifter, regleringar och starka fackliga organisationer på arbetsmarknaden hade lett till att inflationen var hög trots att arbetslösheten ökade. Produktiviteten och konkurrenskraften sjönk. För att komma till rätta med stagflationen krävdes minskade offentliga utgifter, minskade regleringar och försvagade fackliga organisationer – friare marknadsvillkor. Den keynesianska politiken hade baserats på ett negativt utbytesförhållande mellan arbetslöshet och prisstegringar; när arbetslösheten var låg ökade priserna och omvänt.

till exempel begränsningar i rörelsefrihet eller yttrandefrihet. Men detta räcker inte. Den klassiska liberalismens frihetsuppfattning är för snäv. Det behövs också *positiva friheter*, frihet till något, till exempel tillgång till arbete, sjukvård och inkomsttrygghet vid sjukdom och arbetslöshet. Dessa positiva friheter går utöver vad oreglerade marknader kan erbjuda och förutsätter att ekonomin bäddas in i vad Karl Polanyi talade så mycket om i sin bok *Den stora omdaning*, jämlikhetsskapande institutioner (Polanyi 2012). Det är lite av historiens ironi att nyliberalismen har utmanat den inbäddande liberalism och de socialdemokratiska välfärdsreformer som med största sannolikhet gjorde det möjligt för kapitalismen att överleva trots kriserna under 1930-talets depression och andra världskrigets förödelse.

När det talas om behovet av anpassning till marknadens krav handlar det oftast om företagets och ägarnas behov. Makten baseras på tillgång till kapital och stora inkomster. Dessa tillgångar ger, som Rob Larson (2018) skriver, en *hegemonisk frihet*. Resursstarka kan diktera villkoren för andra, mindre resursstarka. De innehar social makt. Den sociala och ekonomiska eliten styr via konsumtion och investeringar. I den moderna kapitalistiska ekonomin kan investeringar betyda två helt olika saker. För det första handlar det om finansiering av nya produktiva och samhällsnyttiga aktiviteter. För det andra kan det handla om uppköp av redan existerande verksamheter för att mjölka dessa på så mycket ränta, avkastning och aktieutdelningar som möjligt. Under den nyliberala eran och finanskapitalismens ökade betydelse har alltmer av investeringsverksamheten syftat till att extrahera värde snarare än att skapa nya värden och om regressiv omfördelning snarare än ekonomisk tillväxt, det vill säga om rent-seeking (Stiglitz 2019). Vi får anledning att fördjupa oss lite mer i detta längre fram i rapporten.

Försök att begränsa konkurrensen betraktas av nyliberaler som skadligt för friheten. Skatter bör sänkas och regleringar avvecklas. Offentliga välfärdstjänster bör privatiseras. Intresseorganisationerna och systemet med kollektivavtalade villkor bidrar till en snedvridning av förhållandena på arbetsmarknaden och förhindrar en naturlig uppdelning mellan ”vinnare” och ”förlorare”. Ojämlighet stöps därmed om till något positivt: en belöning för förtjänst och en källa till välstånd. I förlängningen gynnas alla, de välbeställdas rikedom sipprar ner och lyfter inkomsterna för de fattiga i samhället (*trickle-down economics*). Strävanden efter att skapa ett jämlikt samhälle, där marknadernas inkomstfördelning korrigeras via offentliga och fackliga interventioner, anses både ekonomiskt kontraproduktiva och moraliskt undergrävande. På en oreglerad marknad tillerkänns alla vad de förtjänar.

Utgår vi från förhållandena i USA och Storbritannien, och vi ska återkomma till lite mer detaljer senare, kan vi konstatera att nyliberalismens genombrott runt 1980 sammanföll med en påtaglig nedgång i den ekonomiska tillväxten. Tillväxten har varit lägre under decennierna efter 1980 jämfört med

”guldåren” efter andra världskriget. Men som tidigare påtalades var mönstret olika för olika samhällsklasser. En minskning av inkomst- och förmögenhetsskillnaderna under en period motsvarande 60 år vändes i en kraftig ökning kopplat till försvagade fackliga organisationer, sänkta skatter på höga inkomster och förmögenheter, privatiseringar och avregleringar.

Inkomstskillnaderna har ökat i flertalet länder, även i Sverige. Störst har emellertid ökningen varit i USA. Ökningen måste betraktas som extrem. 1980 identifieras ofta som det år då den nyliberala eran inleddes. Det var också året då Ronald Reagan besegrade Jimmy Carter i presidentvalet. Ser vi till hur fördelningen av nationalinkomsten har sett ut sedan dess, enligt ett av flera tänkbara mått, ökade den rikaste procentenhetens andel av de totala inkomsterna från drygt 10 procent 1980 till drygt 20 procent 2016. Den fattigare hälften av befolkningen, det vill säga de 50 procent av befolkningen som hade lägst inkomster, fick sin andel av nationalinkomsten reducerad från 21 procent till 13 procent. I västeuropeiska länder skedde också en omfördelning, men i betydligt mindre skala. Den rikaste procentenheten ökade sin andel av nationalinkomsten från ungefär 10 till 15 procent medan den fattigare hälften av befolkningen fick se sin andel minska från cirka 24 till 19 procent (WID. World World Inequality Report 2018). Skillnaderna är mycket stora mellan de europeiska länderna. Även i Sverige har inkomstjämligheten ökat mycket, relativt sett.

Politikens inriktning

Nyliberalismen utgör i första hand ett ideologiskt fundament för en ekonomisk politik som bygger på föreställningen att mänsklig välfärd gynnas mest i ett ekonomiskt system som maximerar friheten för privata entreprenörer inom ramen för ett institutionellt ramverk kännetecknat av starkt egendomsskydd och oreglerade marknader (Harvey 2005). Men det betyder inte att nyliberaler måste uppfattas som libertarianer som förespråkar en svag eller nattvaktarpräglad stat. Nyliberal politik behöver inte nödvändigtvis bidra till minskade offentliga utgifter. Nyliberaler kan erkänna betydelsen av marknadsmisslyckanden, bland annat som ett resultat av osäkerheter i spåren av ofullständig information. Förekomsten av så kallade naturliga monopol med stora initiala investeringskostnader kan motivera satsningar på offentlig infrastruktur, till exempel på energi och kommunikationsområdena. Obalanser mellan privat och social avkastning på olika marknadsaktiviteter, så kallade externaliteter, kan också motivera sårlösningar, till exempel på miljöområdet. En viktig uppgift för staten är att upprätta marknader där dessa inte etableras på frivillig väg, åtminstone inte i tillräckligt stor omfattning. Det kan gälla marknader för köp och försäljning av utsläppsrättigheter eller marknader för försäkringar kopplade till olika sociala risker, som till exempel sjukdom eller arbetslöshet. I jämförande

samhällsforskning har det varit kutym att peka på skillnaderna mellan olika välfärdsstatliga regimer, allt i enlighet med Gösta Esping-Andersens schema en liberal (anglosaxisk), en kontinental och en skandinavisk regim (Esping-Andersen 1990). Dessa olika regimer återspeglade, enligt Esping-Andersen väsensskilda drag i välfärdsstatliga strukturer och därmed, indirekt, variationer i graden av marknadsberoende och inkomstjämlighet. Det är uppenbart att skillnader mellan länder består, även om det har skett stora systemförändringar.

Nyliberalismen representerar ingen enhetlig politik utan som Gray m.fl. (2018) skriver, en högst varierande och kontextbunden politisk praktik, kopplad till traditioner och välfärdsstatliga institutionella villkor i olika nationer. Men under den nyliberala eran efter 1980 har flertalet länder ändå upplevt en förskjutning där marknadsstatens betydelse, så som den framhålls av nyliberaler, har fått ökad tyngd i relation till den socialliberalt eller socialdemokratiskt motiverade välfärdsstaten. Det har i sin tur betytt att medborgares marknadsberoende har utvidgats, kommodifieringen av individ- och samhällsrelationer breder ut sig och att inkomst- och förmögenhetsskillnaderna ökar. Villkoren mellan arbetsmarknadens parter har förändrats, förhandlingssystemen har decentraliserats i många länder och reformer har genomförts för att skapa mer flexibla villkor på arbetsmarknaden, det vill säga öka arbetsgivarnas inflytande över anställningsvillkoren (Howell 2016). Underliggande ekonomiska strukturer, som en ökad internationell ekonomisk integration (globalisering) och snabba tekniska förändringar har bidragit till detta, framför allt genom att försämrade villkoren för lågutbildade grupper på arbetsmarknaden, men de politiska förändringarna har i allra högsta grad bidragit till att mångfaldiga effekten av dessa förändringar.

Det finns beröringspunkter till vad den brittiske statsvetaren Colin Crouch har kallat post-demokratier (Crouch 2004). Nationerna utgör parlamentariska demokratier i formell mening, men de demokratiska politiska besluten omfattar allt mindre delar av samhället. De avgörande besluten hanteras av eliter utanför de folkvalda församlingarna. Crouch talade om att den politiska demokratin alltmer framstod som ett ”formellt skal”, med alla de konsekvenser det fick i form av minskad legitimitet och tilltagande alienation i den traditionella arbetarklassen. Även den tyske sociologen Wolfgang Streeck har varit inne på liknande tankegångar när han talar om att den sociala formation som han kallar för ”demokratisk kapitalism” hamnade i kris i samband med att efterkrigsdecenniernas höga ekonomiska tillväxt följdes av stagnation och hög inflation under 1970-talet (Streeck 2011). Krisen hade sin bakgrund i den inbyggda och ständigt pågående konflikten mellan kapitalistiska marknader, å ena sidan, och demokratisk politik å den andra. Hög tillväxt kunde under några decennier täcka över motsättningen. Men när tillväxten avtog, vinsterna sjönk och investeringarna minskade, intensifierades konflikterna. Den demokratiska politiken fick ge vika för kapitalintressena.

Sammanfattningsvis kan vi säga att även Sverige, som traditionellt räknats som urtypen av en socialdemokratisk välfärdsstat, har påverkats av nyliberalismens politiska praktik. Utvecklingen har entydigt gått i följande riktning: makt har omfördelats från politiska till ekonomiska processer, från offentlig sektor till marknader, företag och individer, och slutligen från politiskt beslutsfattande och maktutövande församlingar till oberoende myndigheter och juridiska institutioner (Thorsen & Lie 2007). Vi har också i Sverige sett hur människor som missgynnats av avindustrialisering, regionala obalanser och växande inkomstklyftor i hög grad uttryckt sitt missnöje med utvecklingen genom att stödja en aggressiv nationalistisk höger när man upplevt det som att den etablerade vänstern inte kunnat presentera några trovärdiga alternativ.

Den nyliberala eran, den ekonomiska inbromsningen och den utbudsekonomiska politiken

Det nyliberala politiska skiftet runt 1980 sammanföll som framhölls tidigare med en kraftig ekonomisk inbromsning efter de första efterkrigsdecenniernas höga ekonomiska tillväxt (se bland annat Kotz 2018 samt Schön 2014). Det fanns olika uttryck för de svårigheter som drabbade industriländerna i västvärlden: stigande energipriser (oljekrisen), stigande inflation och sjunkande vinstnivåer. En del ekonomer har talat om ”den sekulära stagnationen” från 1970-talet och framåt. Chris Howell har pekat på att ett grundläggande problem är just att lönerna har minskat påtagligt som andel av nationalinkomsten i flera länder, bland annat i USA och Sverige. Under åren fram till början av 1970-talet ökade lönerna i takt med produktivitetsökningarna vilket garanterade att efterfrågan höll jämna steg med produktionsökningen. En försvagad förhandlingsposition för löntagarparten och förändrade och mer decentraliserade förhandlingssystem har bidragit till att vinsterna ökat på lönerns bekostnad samtidigt som det saknas tillräckligt attraktiva produktiva investeringsmöjligheter. För stora delar av vinsterna går till spekulation och utdelningar i stället för till nyproduktion av varor och tjänster (för en forskningsöversikt, se Howell 2016 samt Baccaro och Howell 2017). De ökade inkomstklyftorna bidrar sedan till att ytterligare dämpa efterfrågan därför att de som får ut en ökande andel av tillväxten i ekonomin i form av aktieutdelningar och andra kapitalinkomster, liksom i form av allt högre löner, har en lägre konsumtionsbenägenhet än ”genomsnittliga” inkomsttagare. Tillkommande inkomster går i högre grad till sparande. Stagflation var följaktligen ett begrepp som användes flitigt i den ekonomisk-politiska debatten på 1970-talet. Stagflation illustrerade ett förhållande som enligt de ekonomiska läroböckerna skulle vara omöjligt: en kombination av lågt resursutnyttjande, hög arbetslöshet och höga prisstegringar. De höga

prisstegringarna bidrog till en ond cirkel av kompensationskrav och förväntningar om ytterligare prisstegringar, lönejusteringar och skatthöjningar för att freda olika grupper från inflationens skadeverkningar. Resultatet blev urgröpt konkurrenskraft och obalanser i handelsutbytet med omvärlden.

Många länder upplevde samma utmaningar. Och i många länder var det nyliberalernas krisrecept som vann allt större acceptans. Starka fackföreningar, en stor offentlig sektor och ett högt skattetryck uppfattades som alltmer sannolika förklaringar till de problem länderna ställdes inför. Därav intresset för den nyliberala omläggningen i USA och Storbritannien, som egentligen började i mildare form redan innan Reagan och Thatcher hade tillträtt. Nu handlade det om att ta striden med fackföreningarna, avreglera marknaderna och om att privatisera. Via avregleringar och skattesänkningar skulle utrymmet öka för de så kallade välbildande krafterna. Företagande och investeringar skulle gynnas och i förlängningen skulle arbetslösheten minska och inkomstnivåerna för alla öka. I stället för keynesianskt inspirerad styrning av ekonomin via aktiv stabiliseringspolitik, regleringar och offentlig verksamhet skulle staten dra sig tillbaka till förmån för de ”fria marknadskrafterna”. Ibland användes uttrycket utbudsorienterad ekonomisk politik (supply-side economics) för att markera skillnaden gentemot den, förment, misslyckade keynesianska efterfrågepåverkande politiken. För många ekonomer var det emellertid uppenbart att omsvängningen var intressestyrd och främst dikterad av storföretagens och välbeställda väljargrupperns behov (se till exempel Galbraith (1996) om skattepolitiken under Reagans år som president). Paul Krugmans omdöme om den utbudsekonomiska politiken var mycket hård:

”Den uppsättning idiotiska idéer som har lagt beslag på namnet ’utbudsekonomi’ utgör en skruvad doktrin som inte skulle ha något inflytande om den inte appellerade till fördomarna hos redaktörer och förmögna personer, men under de senaste decennierna har det varit en stadig förskjutning i det ekonomiska tänkandet bort från efterfrågsidan till utbudssidan.” (Krugman 1999, min översättning s. 155.)

Även i Sverige fick de nya perspektiven ett starkt genomslag. Konfrontationen i frågan om löntagarfonderna var kanske det mest utmärkande exemplet. Makt- och inflytandefrågor pressades tillbaka, arbetarrörelsen hamnade på defensiven och när 1970-talet hade gått över i 1980-tal handlade den ekonomiska politiken alltmer om ”den tredje vägen” och utbudsstimulanser via skattesänkningar och aktiv arbetsmarknadspolitik för att öka drivkrafterna till arbete och sparande. Även om den politiska omläggningen långt ifrån blev så dramatisk som i USA och Storbritannien fanns det ett gemensamt mönster. Kritiken mot de höga skatterna tilltog under åren och ledde fram till vad som kallades ”århundrandets skattereform”. Den högsta marginalskatten sänktes 1990–91 från 80 till 50

procent via en uppgörelse mellan Socialdemokraterna och dåvarande Folkpartiet. 1981 hade Reagan påbörjat sänkningarna för de med högst inkomster från en nivå på 70 procent till 28 procent 1986. Thatcher genomförde också stegvisa stora skattesänkningar på 1980-talet, från nivåer på 80 procent till 40 procent. Därefter har skattenivåerna höjts något i de tre länderna, även om Trump nu genomför ytterligare sänkningar för höginkomsttagare och storföretag. I Sverige genomfördes en försiktig höjning av marginalskatten på högre inkomster i samband med att Socialdemokraterna och Vänsterpartiet gjorde upp om den så kallade värnskatten hösten 1994. Men den sistnämnda skatten ska nu avvecklas i anslutning till löftena i 73-punktsprogrammet (Januariavtalet) mellan regeringen, Liberalerna och Centerpartiet. Sverige har också genomfört andra betydande förändringar i skattesystemet som ligger nära de som initierades av mer uttalat nyliberala regeringar i andra länder. En socialdemokratisk regering med Göran Persson som statsminister avvecklade arvsskatten 2005. Förmögenhetsskatten avvecklades 2007 efter att Fredrik Reinfeldt tillträtt som statsminister i alliansregeringen.

Under den borgerliga alliansregeringen talades det om att Sverige blev världsmästare i skattesänkningar. Jobbskatteavdragen som genomfördes i fem steg under åren 2007 till och med 2011 minskade enligt en beräkning från Statistiska Centralbyrån statens intäkter med ungefär 100 miljarder per år under perioden 2007 till 2017. Det handlade om en betydande sänkning av skattekvoten, det vill säga av den andel av nationalinkomsten som fördelas till stat och kommuner. Det talades om att Sverige hade "normaliserats" och att skattesänkningarna i själva verket var i linje med den svenska modellens idétraditioner (Eriksson och Hennel i SvD 2014 08 13).

Den nuvarande Löfven-ledda regeringen genomförde en avtrappning av jobbskatteavdragen på högre inkomster (13,54 basbelopp) i syfte att minska de negativa fördelningseffekterna något, men har för övrigt inte gjort mycket för att ta itu med de intäktsmässiga och fördelningspolitiska konsekvenserna av de skattereformer som genomförts under senare decennier. Reinfeldt använde framgångsrikt begreppet "arbetslinjen" för att motivera stora skattesänkningar. Politiken skulle uppmuntra arbetsamhet och nitiskhet, något som i förlängningen skulle gynna alla. I praktiken tvingade skattesänkningarna fram stora besparingar av arbetslöshetsförsäkringen och sjukförsäkringen samtidigt som infrastruktur och skolor har fått förfalla. Konjunkturinstitutet och SKL har under de senaste åren gång på gång talat om behovet av ökade skatter för att möta konsekvenserna av växande behov av kommunal service, framför allt i spåren av demografiska förändringar. Investeringsbehoven vad gäller offentlig välfärd, utbildning, bostäder och järnväg är uppenbara. Skattesänkningar är inte svaret på växande utanförskap, klyftor mellan städer och glesbygd eller storstädernas bostadsbrist.

Det nyliberala regimskiftet förknippas med 1980-talet och högerliberala krafter, men har fullföljts via nya politiska konstellationer. När det gäller USA handlar det inte bara om åren med Reagan utan om politiken under 1990-talet med George Bush den äldre och därefter Bill Clinton som presidenter. Clintons workfare-politik var i hög grad nyliberalt influerad. Därefter tillträdde George Bush den yngre och fullföljde i stor utsträckning den nyliberala skattesänkningsspolitiken. Med Donald Trump har nyliberalismen ingått en aktiv allians med allt aggressivare nationalistiska och isolationistiska krafter, vilket kan tyckas motsägelsefullt men som samtidigt är något som långt ifrån är unikt i nyliberalismens historia. Den hårdföra högnationalismen är i hög grad ett svar på det främlingskap och den maktlöshet många upplever i samhällen där otryggheten har ökat i spåren av en alltmer marknadsorienterad politik och där skillnaderna mellan etablerade politiska partier framstår som otydligare än tidigare (Hedges 2018). I Storbritannien genomfördes regimskiftet inte heller enbart av konservativa regeringar utan också av New Labour som satt vid regeringsmakten åren 1997-2010.

En översikt av utvecklingen efter 1980 talar inte för att den nyliberalt orienterade politiken lyckades vända den stagnation som drabbade ekonomierna under 1970-talet. I termer av produktivitet och ekonomisk tillväxt har ekonomierna, som framhölls ovan, utvecklats betydligt svagare jämfört med de ”gyllene åren” på 1950- och 60-talen. Även om de senaste åren sett många exempel på flashigt välstånd och snabba tekniskskiften, framför allt i anslutning till informationstekniken, har inte dessa någon tydlig relation till arbetsproduktiviteten, det vill säga vad vi producerar per arbetad timme. Lester Thurow (1999) talade om ett ”centralt mysterium” i den amerikanska ekonomiska historien. Trots genomslaget för IT och en snabbt växande konsumtion var produktiviteten svag i den amerikanska ekonomin på 1980- och 90-talen. Även under Bill Clintons år vid makten på 1990-talet, då den amerikanska ekonomin med dess höga sysselsättningstal och förment flexibla arbetsmarknad sågs som ett föredöme i flera västeuropeiska länder, var produktiviteten låg. Till och med lägre än under det depressionsdrabbade 1930-talet. Även efter 1990-talet har produktiviteten förblivit låg. Samma mönster gäller i flertalet länder, åtminstone mer eller mindre. Sverige är inte heller något undantag. Utvecklingen i ekonomiska termer har förblivit svag sedan 1970-talets början (se även OECD 2015). I tabellen nedan jämförs årliga förändringar av BNP i fasta priser per invånare, som genomsnitt per årtionde från 1950-talet och framåt, i Sverige och USA. Det är ett mått på produktivitetsförändringen över tid.

BNP i fasta priser per invånare i Sverige och USA. Genomsnittlig årlig procentuell förändring.

Årtionde	Sverige	USA
1950-59	3,76	3,26
1960-69	4,00	3,06
1970-79	2,04	1,21
1980-89	1,96	1,57
1990-99	1,55	1,94
2000-09	1,77	0,47
2010-17	2,14	1,04

Källa: World Inequality Database (WID).

Den ökade ojämlikheten

Finanskrisen 2008–09 påverkade USA mycket mer än Sverige, vilket också framgår av tabellen ovan. Miljontals människor förlorade sina jobb och bostäder. Krisens effekter är fortfarande uppenbara, men det är viktigt att se sambanden mellan finanskrisen och den försvagade produktivitsutvecklingen och den extremt skeva inkomst- och förmögenhetsfördelningen. Avregleringen av finanssektorn i USA liksom i andra länder, från 1980-talet, ledde till en mycket kraftig ökning av skuldsättningen i hushåll och företag. Som bland annat Joseph Stiglitz (2019a och 2019b) och Richard Wolff (2010) har framhållit i olika sammanhang, kompenserade löntagarna den negativa eller obefintliga realinkomstökningen på två sätt: dels genom att öka antalet arbetade timmar och dels genom att belåna sina bostäder alltmer och öka sina kreditskortskulder. 90 procent av den amerikanska befolkningen har inte upplevt några realinkomstökningar sedan 1970-talets början.

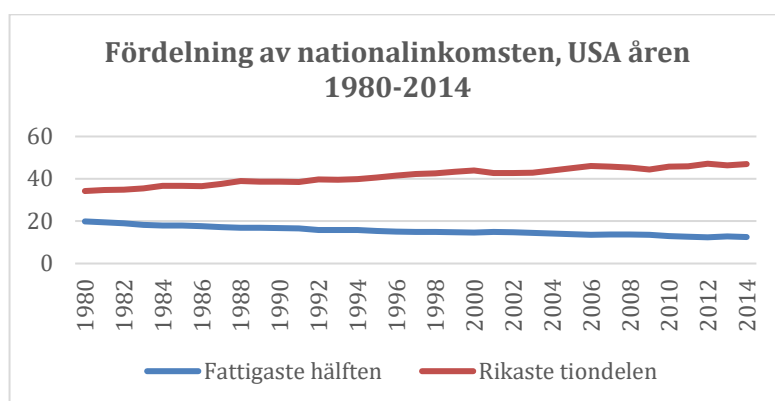
Lester Thurow (1999) frågade retoriskt om vi stod inför ett genuint mysterium, men svaret blev nekande. De stora förmögenheter som skapats handlade, i frånvaron av ökad produktivitet, om ett överutnyttjande av resurser, om att löntagare tvingades öka utbudet på arbetade timmar, om överförbrukning av ändliga resurser och om ökad miljökadlig verksamhet. Vinster och aktiekurser hade stigit dramatiskt som ett resultat av att lönerna minskade som andel av produktionsvärdet. Tidigare hade lönerna stigit parallellt med produktiviteten, det vill säga löneandelen i ekonomin var relativt stabil, men från 1980 såg vi hur lönernas andel av förädlingsvärdet minskade påtagligt. Parallellt med denna utveckling förändrades välfärdspolitiken i en riktning, som enligt Thurow med flera, gjorde stat och kommuner oförmögna att kompensera dem som framstod som ”förlorare” i den nya, postindustriella och kunskapsintensiva ekonomin.

Förändringar i det kapitalistiska systemet i kombination med politiska kursändringar i nyliberal riktning bidrog sammantaget till att öka de ekonomiska klyftorna och den sociala utsattheten för stora grupper av samhällsmedborgare. I USA talades det mycket om medelklassen som de stora förlorarna. Självbilden som odlades i USA efter andra världskriget gick ut på att strävsamhet, flit och hårt arbete gjorde det möjligt för alla att lyckas. Den amerikanska drömmen baserades på en vision om omfattande social rörlighet. Det var också föreställningen om att allt var möjligt, om att det inte fanns några hinder för klassresor för den som var tillräckligt flitig och begåvad, som kunde motivera relativt stor ojämlikhet i fördelningen av inkomster och förmögenheter. Efter 1980 har det blivit alltmer uppenbart att den amerikanska drömmen om obegränsade möjligheter till klassresor är ihålig, för att inte säga direkt förljugen. Det amerikanska samhället har en mycket låg social rörlighet och forskningen visar att det finns starka negativa samband mellan ojämlikhet, i termer av inkomst- och förmögenhetsskillnader, och individers möjligheter att påverka sin sociala ställning (Aldred 2019). Den kände ekonomen Alan B. Krueger forskade om dessa frågor inom ramen för ett internationellt projekt för några år sedan, bland annat tillsammans med Anders Björklund på SOFI vid Stockholms universitet, och drog i en uppmärksammat artikel slutsatsen att ”äpplet faller inte långt från trädet, inte ens i möjligheternas land” (Krueger 2002).

I Sverige har ojämlikheten inte utvecklats lika dramatiskt som i länder som USA och Storbritannien, till en del därför att utgångsläget var mer gynnsamt. Ojämlikheten var mer begränsad i Sverige när industrikrisen slog till, när industrikapitalismen i allt högre grad antog karaktären av finanskapitalism och när nyliberala idéer började präglade politiken. Dessutom har motkrafterna varit starkare. Framför allt var de fackliga organisationerna mer motståndskraftiga. Bland de borgerliga politiska partierna har det inte funnits någon entydig uppslutning bakom radikala nyliberalt orienterade nedskärningar av välfärdsstaten. Moderaterna var som mest framgångsrika när Fredrik Reinfeldt och Anders Borg förflyttade partiet mot mitten på den politiska skalan, talade väl om den svenska förhandlingsmodellen och undvek alla utmanande strider om arbetsrätten. Å andra sidan har förändringarna varit långtgående också i Sverige. Facken har tappat medlemmar, socialförsäkringarna erbjuder inte samma inkomsttrygghet och skatterna är mindre omfördelande. Inkomstklyftorna och ojämlikheten i bred mening har alltså ökat påtagligt också i Sverige, något som Göran Therborn dokumenterat i den uppmärksammade boken *Kapitalet, överbeten och alla vi andra* (2018).

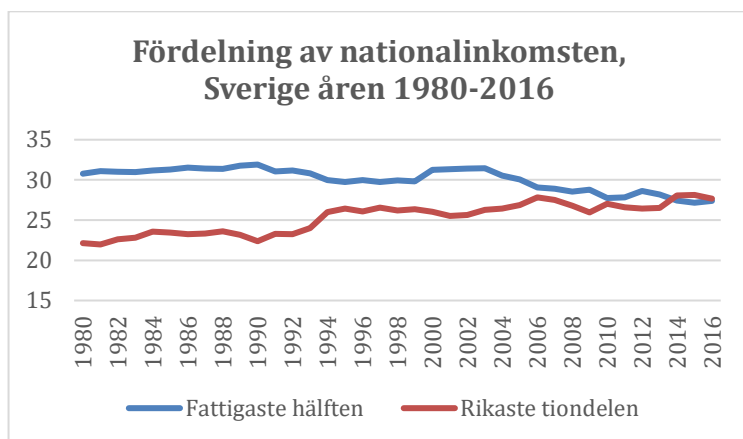
I figuren nedan används de data som Thomas Piketty och hans krets av ojämlikhetsforskare ställt samman och tillgängliggjort via sin databas: *World Inequality Database* (<https://wid.world/data/>). I den första figuren illustreras hur nationalinkomsten har fördelats i USA under åren 1980 till 2014 (så långt som statistiken sträcker sig). De två grupper som jämförs i figuren är för det första de

fem deciler av befolkningen som har lägst inkomster, det vill säga den fattigaste hälften av befolkningen, och för det andra den tiondel som har högst inkomster.

Källa: World Inequality Database (WID).

Som framgår av figuren fick de rikaste 10 procenten en betydligt större andel av nationalinkomsten än de fattigaste 50 procenten, en andel som sedan steg ytterligare. Befolkningshälften med lägst inkomster såg å andra sidan sina inkomster minska dramatiskt som andel av nationalinkomsten, från cirka 20 procent 1980 till 13 procent 2014. Det illustrerar en kraftig omfördelning till de mest välbeställda. Omfördelningen var särskilt gynnsam för den allra rikaste procentenheten. Dess andel av nationalinkomsten fördubblades under perioden, från 11 till 20 procent. Det är rimligen mot bakgrund av detta man kan se vänsterdemokraternas inspel om behovet av en radikal kursändring, bort från en nyliberalt präglad kapitalism till vad som benämns en progressiv kapitalism som levererar social trygghet och välstånd till alla, inte bara till en liten exklusiv elit. Hur ser då bilden ut i Sverige? Även här har ojämlikheten ökat, men alltså inte fullt så dramatiskt och från lägre utgångsnivåer. I figuren nedan illustreras andelen av nationalinkomsten som går till befolkningshälften med lägst inkomster liksom de 10 procent av befolkningen som tjänar mest.

Källa: World Inequality Database (WID).

Som framgår av figuren har den rikaste tiondelen ökat sin andel från drygt 20 procent till närmare 30 procent. Andelen för de 50 procent av befolkningen som tjänar minst har minskat till under 30 procent. De rikaste 10 procenten får alltså en ungefär lika stor andel av nationalinkomsten som den befolkningshälft som tjänar minst. Den allra rikaste procentenheten av befolkningen har ökat sin andel av nationalinkomsten betydligt under den aktuella perioden, från cirka 5 procent 1980 till strax över 8 procent 2016.

Mycket talar för att det finns ett samband mellan låg produktivitet och ökad ojämlikhet, å ena sidan, och ojämlikhet och ekonomiska kriser å den andra. En vanlig förklaring till att inkomstspredningen har ökat är som framhålls tidigare att den tekniska utvecklingen i kombination med globaliseringen och produktivitetsökningen lett till en minskad efterfrågan på lägre utbildad arbetskraft. Men om det vore fallet borde ju de senaste decenniernas avtagande produktivitetsökning ha motverkat trenden mot ökade inkomstskillnader. Jason Furman och Peter Orszag (2018) visar i en studie att det finns ett samband mellan ojämlikhet och låg produktivitet som kan härledas till strukturella faktorer som försvagad konkurrens, starkare koncentrationstendenser och minskad innovationsbenägenhet i näringslivet. Med ökad marknadsmakt följer försvagad utvecklingskraft och tilltagande rent-seeking, vilket vi ska diskutera mer i kommande avsnitt.

Den ökade ojämlikheten är också en förklaring till en växande krisbenägenhet. På perioder av våldsam kreditexpansion och prisbubblor på fastigheter och aktier följer historiskt finansiella kriser. Men forskare som Paul Pascal (2018) har också visat hur inkomstojämlikheten, särskilt i de övre inkomstskikten, spelar en viktig roll för att förklara återkommande ekonomiska kriser. Liksom Richard Wolff (2010) pekar Pascal på avgörande samband mellan den tilltagande inkomstojämlikheten från början av 1970-talet och kraften i finanskrisen 2008–09.

Konsekvenserna av ojämlikheten

Konsekvenserna av den tilltagande ojämlikheten syns på flera områden. Med maktlöshet och social utsatthet följer olust och i många fall ett behov att dämpa frustrationerna på konstgjorda vägar. Mest uppseendeväckande är återigen utvecklingen i USA. Anne Case och Angus Deaton (2017) visar hur dödlighetstalen och sjukligheten har ökat hos vuxna i USA, mest markant hos vita arbetare som saknar collegeutbildning. I den sistnämnda gruppen har den genomsnittliga livslängden sjunkit. Här finns ett starkt samband med försämrade ekonomiska villkor, svag förankring på arbetsmarknaden och ökad social isolering. Case och Deaton talar om ”sjukdomar som följer av förtvivlan” (diseases of despair). Den ökade ohälsan och dödligheten följer på överkonsumtion av smärtstillande medel (opioider) samt ökat alkohol- och narkotikamissbruk. Angus Deaton har i andra sammanhang varnat för att den ökade ojämlikheten och nyliberala politiken i förlängningen utgör ett hot mot demokratin (Deaton 2019):

”Jag tycker att det är utmärkt att personer blir rika, speciellt när det leder till välstånd för andra. Men det andra sättet att bli rik, att ta snarare än att göra, rent-seeking snarare än att skapa, att berika en minoritet på majoritetens bekostnad, att förgöra det fria på fria marknader, är att parodiera demokratin. I en sådan värld följer enbart ojämlikhet och misär.”

De samband mellan socioekonomiska villkor och hälsostatus som Case och Deaton beskriver är naturligtvis fullt synliga också i andra länder. I Sverige visar undersökningar stora skillnader mellan det självupplevda välmåendet mellan individer med olika utbildningsbakgrund. Livslängden följer ett klassmässigt och socio geografiskt mönster där mer välbeställda och bättre utbildade har en genomsnittlig livslängd som är flera år längre jämfört med socioekonomiskt mindre gynnade individer (Therborn 2018). Det kan tilläggas att inte bara försämrade sociala och ekonomiska villkor utan ojämlikheten i sig genererar ohälsa. Tänk på titeln på Göran Therborns internationellt mycket uppmärksammade bok: *Ojämlikhet dödar* (2016)! De amerikanska epidemiologiska forskarna Richard Wilkinson och Kate Pickett har genomfört flera studier om sambanden mellan ojämlikhet och ohälsa. Forskarna har jämfört förhållandena i flera länder och lokalsamhällen och kunnat visa entydiga samband mellan ohälsa och ojämlika socioekonomiska villkor. Och inte bara de sämst ställda påverkas negativt. I ojämlika samhällen påverkas även de mer privilegierade grupperna negativt, via stressrelaterade problem kopplade till statushets och rädsla för att förlora sina egendomar. Wilkinsons och Picketts studier finns publicerade på svenska, bland annat *Den inre ojämlikheten. Hur mer jämlika samhällen minskar stress, förbättrar hälsan och ökar allas välbefinnande* (Karnevals förlag 2018).

I en intervju för den oberoende nättidningen *Truthout* säger Richard Wilkinson att mer ”ojämlika samhällen gör oss mer medvetna om klass och status – människor blir mer upptagna av frågor rörande underlägsenhet och överlägsenhet och oroar sig mer över hur andra bedömer dem. Det sociala utbytet blir mer stressande och människor börjar därför undvika samvaro. När ojämlikheten börjar underminera självförtroendet och känslan av värdighet tilltar oundvikligen den mentala ohälsan” (Raymond 2019). Enligt Wilkinson är depressionsrelaterade diagnoser mer vanliga i ojämlika samhällen. Han menar vidare att ”mental sjukdom ofta triggas igång och förvärras av förhållanden relaterade till dominans och underordning”. Samtidigt finns det ett annat moment, som är relaterat till den moderna kapitalistiska ekonomin, som John Kenneth Galbraith var inne på för många år sedan, som skapar frustration och främlingskap. Det handlar om den oerhörda påverkan på våra levnads- och konsumtionsmönster som utövas via massiv marknadsföring. Kommersialiseringen av allt fler sfärer av våra liv, som nyliberalismen bidrar till, innebär i praktiken att vi aldrig kan uppnå balans och tillfredsställelse. Konsumtionssystemet bygger på skapandet av ständigt nya konstgjorda behov. Det blockerar möjligheterna till tillfredsställelse och lägger en grund för stress och ohälsa (se även Goodwin 2003). Inte bara tvingande ekologiska hänsyn utan också ett bredare perspektiv på välstånd och välmående talar för en starkare betoning på trygghet och delaktighet, mindre tillväxt i termer av ändlös konsumtion av varor och mer tid för gemenskap och mänsklig växt. Det kan finnas anledning att påminna om att nyliberalismens syn på människan som en varelse som i huvudsak drivs av egen nytta bidrar till vad den unge Marx kallade den alienation som präglar människors villkor i ett kapitalistiskt samhälle. Alienationen har flera bottnar. En av de centrala aspekterna, som både Sven-Eric Liedman (2015) och Jonathan Wolff (2002) berör i sina studier om Marx, handlar om förfrämlingandet inför andra människor, upplevelsen av att inte vara en del av ett samhälle. Jonathan Wolff skriver:

Även ”... om vi sällan tänker på detta själva skulle en gäst från en annan planet omedelbart kunna iakta att människor är involverade i ett intensivt system av samarbete; via produktion av varor som kommer att nyttjas världen över, som i sin tur grundas på en kunskapsuppbyggnad som har pågått under långa tidsåldrar. Under en dag kan en individ använda eller konsumera objekt som, i förlängningen, förutsatt en produktion som involverat miljoner andra. Detta återspeglar den sociala aspekten av vårt artväsen” (min översättning, s. 36).

Även Liedman betonar hur central förståelsen av människans väsen som samhällsvarelse var för Marx.

Det ”är bara i gemenskapen med andra som människan kan bli sig själv...Även när hon verkar i ensamhet...genomsyras hennes verksamhet av att hon är en social varelse. Andras arbete är förutsättningen för hennes eget. --- Det är samhället som genom andra människors arbete och kunskaper ger individen tillgång till naturen. Det är genom samhället som hon kan bli en egen och egenartad människa.” (s. 164-165).

Nyliberalismens bild av människan som självupptagen och ensidigt konsumtionsinriktad skymmer insikten om vår sociala natur och vårt grundläggande beroende av varandra. Det sistnämnda får naturligtvis också konsekvenser för hur vi ser på den resursfördelning som sker på ”fria” marknader. Ingen kan på allvar hävda att hon eller han rätteligen har ensamrätt till höga inkomster och förmögenheter. I formell mening, naturligtvis, men i grunden handlar det om att man har haft mer eller mindre tur i det lotteri som ger vissa individer övermåttligt utbyte av de ekonomiska värden som i grunden är resultatet av generationers kollektiva skapande.

En bakomliggande förklaring: rent-seeking

I nationalekonomiska läroböcker är det vanligt att de ökade skillnaderna i inkomster från 1980-talets början tillskrivs grundläggande förändringar i ekonomin som ytterst hänger samman med ny teknik, ökade kunskapskrav på arbetsmarknaden och hårdare konkurrens från låglöneländer i globaliseringens spår. Men dessa förklaringar räcker inte om man vill urskilja orsakerna till varför de rika toppskikten i de utvecklade industriländerna i praktiken lagt beslag på det mesta av den tillväxt som har skett i ekonomierna på senare decennier. I USA där utvecklingen varit särskilt uppseendeväckande har man pekat på andra grundläggande strukturer och maktförhållanden som har gjort ekonomin sämre skickad att skapa välfärd och ekologiskt uthålliga villkor.

I Joseph E. Stiglitz bok *People, Power and Profits* (2019) är ett bärande tema att den extrema utvecklingen av ojämlikheten är ett uttryck för strukturförändringar i ekonomin som i grunden är politiskt betingade. Ojämlikheten bidrar inte bara till social ofärd och misshushållning med ändliga resurser utan utgör också i förlängningen ett hot mot demokratin. Stiglitz är inte marxist. Han är en socialliberal nationalekonom. Men han pekar på behovet av maktperspektiv för att komma tillrätta med de utmaningar USA – och även andra västerländska samhällen – står inför. Han beklagar att ekonomiämnet i allt för liten utsträckning uppmärksammat begrepp som exploatering och maktmissbruk, därför att detta handlar om företeelser som är så centrala för att man ska förstå orsakerna till de problem som ekonomin står inför i dag. Begreppet diskriminering har uppmärksammat alltmer, i anslutning till etnicitet och genus, men det räcker inte.

Tre centrala aktörer i det amerikanska näringslivet – Jeff Bezos (Amazon), Bill Gates (Microsoft) och Warren Buffett (Berkshire Hathaway) – har tillgångar som är värda mer än vad drygt hälften av den amerikanska befolkningen kan mobilisera. Det var också miljardären och investeraren Buffett som gjorde en bedömning av de sociala och ekonomiska villkoren i USA som sedan citerats i otaliga sammanhang: ”Det pågår ett klasskrig, okej, men det är min klass, överklassen, som har inlett kriget och vi vinner” (min översättning från Stein 2006).

Det finns, enligt Stiglitz, grovt sett två sätt för företagen att öka sina vinster. Vi nämnde detta helt kort tidigare. Det första går ut på att investera i produktion av nya varor och tjänster, något som bidrar till samhällets välbefinnande och ökar den ekonomiska tillväxten. Det andra sättet, som ligger bakom den stora omfördelning till de rikaste gruppernas förmån, som vi också diskuterade tidigare, handlar om så kallad rent-seeking. Rent-seeking innebär en omfördelning av inkomster och bidrar inte till att samhällets inkomster växer totalt sett. Förekomsten av ränta i detta sammanhang är definitionsmässigt ett uttryck för att produktionsfaktorer kan pressa ut en ersättning som överstiger den som skulle ha uppstått på en konkurrenspräglad marknad (se även Furman & Orszag 2018). Teoretiskt kan både arbete och kapital utnyttja sin marknadsmakt för att pressa fram en ränta – eller alternativt dela den mellan sig. Utvecklingen under den nyliberala eran talar emellertid för att det är företrädare för kapitalintressen i olika delar av näringslivet som har varit pådrivande och att detta är en av de grundläggande orsakerna till den växande inkomstojämlikheten.

Stiglitz bok handlar alltså i stor utsträckning om förhållanden relaterade till exploatering och marknadsmakt. Marknadsmakt definierar han som individers och företags förmåga att påverka resursfördelning och prissättning till sin egen fördel, det vill säga på ett sätt som inte skulle vara möjligt på en marknad präglad av fri konkurrens. Genom att dessa aktörer har inflytande över villkoren på olika marknadsområden exploateras konsumenter genom att de tvingas betala överdrivet höga priser, höga räntor på lån och löntagare straffas genom låga löner och oskäligen arbetsvillkor. Stiglitz pekar på flera utvecklingstendenser som har bidragit till att stärka detta fenomen. Koncentrationen av ägande har tilltagit i näringslivet. I boken hänvisas till studier som visar att 75 procent av alla branscher upplevt tilltagande koncentration under åren mellan 1997 och 2012. Med ökad marknadskoncentration kan företagen höja priserna och säkra högre vinster. På en perfekt konkurrensmarknad, enligt skolboksmodellen, skulle det inte existera några övervinster.

En trend mot ökad kortsiktighet har bidragit till fenomenet. I USA talar man om en utveckling från *stakeholder-capitalism* till *shareholder-capitalism*. Företagen var tidigare mer benägna att ta bredare hänsyn, till lokalsamhällen och löntagares utvecklingsmöjligheter, men detta mönster ersattes alltmer av ett fokus på kortsiktiga avkastningshorisonter, allt för att tillgodose aktieägarintressena

(Murray 2013, Beinhocker 2013 och Reich 2014). Den här utvecklingen ledde inte bara till att sociala förmåner för anställda vid sjukdom och ålderdom reducerades utan minskade också intresset för utbildningsinsatser och långsiktigt värdefulla innovationer. Milton Friedman vidhöll att det inte fanns några motsättningar mellan aktieägarnas intressen och företagens långsiktiga utvecklingsbehov, en uppfattning som inte delas av många andra forskare (se en utförlig diskussion i Larson 2018). Det ensidiga fokuset på finansmarknadernas bedömningar och avkastningskrav har gått ut över företagens långsiktiga förnyelseförmåga och bärkraft (se till exempel Atkinson och Ezell 2012).

Nationalekonomerna har traditionellt pekat på att höga initiala investeringskostnader i kombination med stordriftsfördelar, det vill säga minskade kostnader per producerad enhet, kan leda till att det uppstår monopol- eller åtminstone oligopolliknande situationer (Chandler 1990). Stiglitz pekar också på sådana företeelser, bland annat i anslutning till företag i nya och kunskapsintensiva branscher.

För företag som verkar på internet, där Google och Facebook utgör ett par etablerade exempel, är de inledande forskningsrelaterade kostnaderna den stora utmaningen. Efter att man väl etablerat sig är de tillkommande kostnaderna för att sprida nätverket till flera deltagare närmast obefintliga. Här har vi alltså en stark grogrund för monopolistiska marknadsvillkor och utpräglad marknadsmakt (se även Larson 2018). De avarter som har kunnat urskiljas i spåren av Facebook, med en allt starkare kartläggning och kontroll av kunders göranden och låtanden på internet är rimligen uttryck för detta. Medieforskaren Robert W. McChesney har träffande talat om framväxten av ”surveillance capitalism” (Foster och McChesney 2014). Till dessa faktorer ska läggas komplicerade regler om patent som inte bara säkrar enorma vinster för entreprenörer som besitter patenten utan som också gör det närmast oöverstigligt svårt för nya aktörer att komma in på marknaderna. Kopplat till en innovation kan det i dag krävas ett hundratal patent, vilket är ouppnåeligt för den som inte besitter storföretagens resurser. Det krävs också kunskap om vilka patent som finns på området eftersom straffet kan bli hårt för den som bryter mot existerande patentregler.

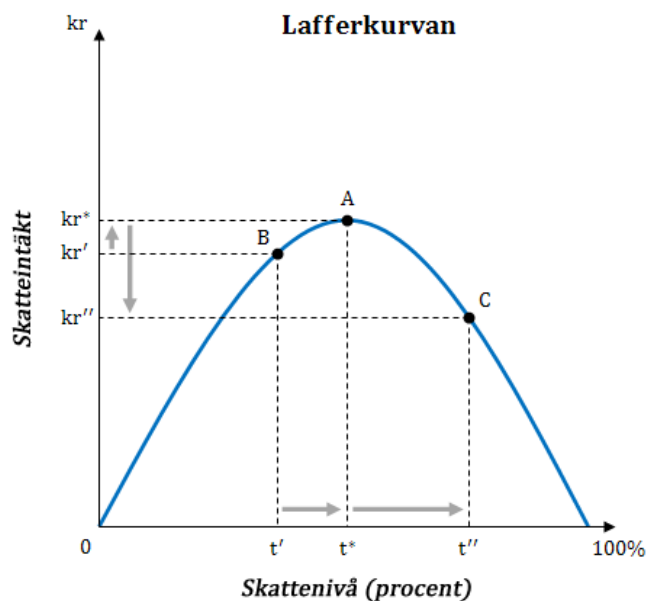
Slutligen har avregleringen av finansmarknaderna och de stora finansföretagens starka ställning bidragit till fenomenet. Finansmarknaden har blivit svåröverskådlig för enskilda medborgare och småföretagare. Krisen i USA 2008–09 illustrerade detta i blixtbelysning. Krisen visade också hur marknadsmakten ofta leder till politiskt inflytande. De finansföretag som var ytterst ansvariga för krisen, genom att ha tagit extrema överrisker vid utlåning, hölls skadelösa mot krisens konsekvenser (enbart investmentbanken Lehman Brothers tilläts gå i konkurs 2008). När miljontals blev bostadslösa fortsatte höga chefer och direktörer inom finanssektorn att kamma hem enorma bonusar. Enligt elementär nationalekonomisk teori ska den som tar risker och misslyckas få bära konsekvenserna av misslyckandena lika väl som de som lyckas får kamma hem

vinsterna. I detta fall följdes inte den regeln (Wolff 2010). Företrädare för näringslivet som annars högljutt talar om marknadens effektivitet, och betydelsen av marknadskrafternas frihet, rusade till staten och bad om hjälp. Och hjälpen beviljades.

Laffer och nyliberalismen

Arthur Laffer är en amerikansk nyliberal ekonom som politiskt sett fått starkast gehör för kritik mot offentlig omfördelning, och i ännu högre grad, förslag om sänkta skatter på höga förvärvsinkomster, kapitalinkomster och bolagsvinster. Han har hävdat att fördelningspolitiken leder till lägre ekonomisk tillväxt och att system med minimilöner i praktiken förstör möjligheterna för fattiga och låginkomsttagare att få jobb med rimliga försörjningsmöjligheter. Entusiasmen för Laffers högerliberala ekonomisk-politiska idéer har varit betydligt större bland politiker än bland ekonomer. 2012 genomfördes en intervjuundersökning med 40 framträdande ekonomer där det ställdes en fråga om sänkta marginalsatser skulle kunna generera positiva effekter, även på den offentliga ekonomin. Ingen av de tillfrågade ekonomerna delade Laffers uppfattning (IGM Forum 2012). Även ekonomer som identifierar sig som konservativa har bemött Laffers förslag med djup skepsis (Tankersley 2015, Mankiw 2018). Laffer hade däremot ett stort inflytande som rådgivare under Reagans båda presidentperioder på 1980-talet. Han var också ekonomisk-politisk rådgivare åt Thatcher när hon var premiärminister i Storbritannien. Hans inflytande fortsätter, både på delstatsnivå och federal nivå i USA. Han var bland annat involverad i Donald Trumps presidentvalskampanj 2016 och tilldelades presidentens frihetspris för sina insatser inom ekonomisk forskning 2019 (the Presidential Medal of Freedom).

Laffer är nog mest känd för sina radikala förslag om skattesänkningar för höginkomsttagare och företag. I mitten av 1970-talet lanserade han en idé om att det finns en exakt punkt mellan 0 och 100 procent i skattesats där ökade marginalsatser leder till minskade skatteintäkter. Föreställningen illustrerades grafiskt i den så kallade Lafferkurvan. Det råder viss osäkerhet om det var Arthur Laffer själv som ursprungligen illustrerade sambandet eller om det var någon annan, men kurvan har hursomhelst fått stort genomslag.

Utgångspunkten är alltså att ökade skatter får successivt alltmer negativa effekter på individens motiv att förvärvsarbeta och företags intresse av att investera. Om vi utgår från kurvan ovan och tänker oss att den illustrerar individens reaktioner på förändrade skattenivåer handlar det således om hur utbudet på arbetade timmar påverkas av att stegvis ökade skatteuttåg dämpar individens vilja att arbeta ytterligare (efter att inkomsterna har passerat nya skiktgränser i skatteskalen). Om vi ursprungligen befinner oss vid läget t' (punkten B på Lafferkurvan) finns fortfarande motiv för att öka arbetsutbudet, det vill säga även om skattenivån på tillkommande inkomster ökar. Det betyder att även om stigande skatter leder till att intresset för ytterligare arbetsinsatser minskar, och att fler i stället väljer mer fritid, ökar de totala skatteintäkterna vid en höjning av skattenivån (från t' till t^*). Men vid en viss skattenivå, t^* i figuren, når vi de optimala skatteintäkterna (punkten A på Lafferkurvan). Höjs skattenivån därutöver minskar skatteintäkterna, vilket betyder att de höga skattesatserna på inkomstökningar i praktiken gjort det mer attraktivt att välja mer fritid framför mer arbete.

Så långt skulle nog många dela Laffers uppfattning, i princip. I teorin finns det rimligen ett läge där ökade marginalskatter gör att tillräckligt många väljer mer fritid framför fler arbetade timmar och att effekterna på den offentliga ekonomin av en skattehöjning därför skulle bli mycket svag. Den svåra frågan är naturligtvis om det går att identifiera exakt var den punkten finns. Den vanligaste uppfattningen har varit att det knappast går. Men politikerna har ändå intresserat sig för frågan. När Arthur Laffer presenterade sitt koncept på 1970-talet var

skattesatsen på de högsta inkomsterna i USA 70 procent.⁴ Under Reagans reformer på 1980-talet och Bushs skattereformer i början av 2000-talet genomfördes kraftiga skattesänkningar på högre inkomster. Bill Clinton och Barack Obama genomförde försiktiga skattechöjningar, men som redan påtalats är marginalskatterna betydligt lägre i dag än tidigare. Efter Donald Trumps senaste skattereform 2017 är marginalskatten på de högsta inkomsterna (över en halv miljon dollar per år) 37,5 procent. I Sverige har det, som framgick tidigare, funnits en ganska utbredd politisk samsyn sedan 1990-talets början om att 50 procent är en rimlig nivå ("hälften kvar"). Nationalekonomiska forskare i USA har talat om att nivån snarare ligger på 70 procent och den franske forskaren Thomas Piketty har pekat på 83 procent som en mer sannolik nivå (Aldred 2019).

Förmodligen är det omöjligt att identifiera den optimala nivån, den varierar mellan länder, med skiftande omständigheter över tid och rum. Men det finns naturligtvis en poäng i att marginalskatter som närmar sig 100 procent kan ha negativa effekter på berörda inkomsttagares vilja att investera fler arbetade timmar. Hur stor effekten blir beror teoretiskt på hur mycket individerna värderar fritid i förhållande till arbete. Högre skatter på ökade arbetsinsatser innebär att fritid kan te sig mer lockande, det vill säga det blir "billigare" att välja mer fritid framför arbete. Ekonomer talar ibland om substitutionseffekten kontra inkomsteffekten. Den förstnämnda effekten handlar om att när de ekonomiska intäkterna av ytterligare arbete minskar, på grund av successivt upptrappade skattesatser, blir priset för att välja fritid lägre. Då växlar man arbete mot mer fritid. Inkomsteffekten handlar om motsatsen. När inkomsterna av ytterligare arbetsinsatser är stora, på grund av låga marginalskatter, blir det dyrare att välja mer fritid. Då väljer man i högre grad att arbeta mer och minska på fritiden.

Allt detta enligt den nationalekonomiska läroboken. Marginalskatter kan naturligtvis påverka andra förhållanden som har betydelse för den ekonomiska tillväxten, som privat sparande och arbetsproduktivitet, men dessa frågor är än mer svårbestämda.⁵ En historisk och komparativ studie avseende förändringar av skattesatserna på de högsta inkomsterna i USA efter andra världskriget talar för att effekterna är svåra att urskilja (Fieldhouse 2013).

Det som flertalet ekonomer vänder sig emot i Laffers modell, om vi återgår till figuren ovan, är föreställningen om att en höjning av skattenivån över en viss punkt med säkerhet skulle leda till minskade skatteintäkter. I figuren illustreras detta genom en rörelse från t' till t'' . Indirekt betyder detta att vi vid skattenivån

⁴ Det var i sin tur en betydligt lägre nivå än på 1950-talet och början av 60-talet då skattesatsen på de högsta inkomsterna var 91 procent.

⁵ Det privata sparandet är till exempel mer omfattande i Sverige än i USA trots att Sverige har högre skatter.

t'' skulle få mindre intäkter än vid både t' och t^* . Punkten C på Lafferkurvan ligger under både punkten B och A. Omvänt betyder detta att vi skulle kunna öka skatteintäkterna genom att sänka skattenivåerna (se till exempel Hansson 1986). Detta var ju också vad Laffer förordade och det är vad som skedde i USA och flera andra länder under den nyliberala eran. Skattenivåerna, främst för de med högst inkomster, sänktes kraftigt och detta motiverades med att det skulle leda till ett ökat arbetsutbud och en stärkt ekonomisk tillväxt. Indirekt skulle de statsfinansiella effekterna bli positiva. Dessutom skulle alla grupper i samhället, även de med små och medelstora inkomster, gynnas av ökad tillväxt och förbättrade statsfinanser. I grunden fanns det bara vinnare, inga förlorare! Verkligheten har som sagt talat ett annat språk. I USA bidrog skattesänkningarna till kraftigt försvagade offentliga finanser, ökad offentlig upplåning och skuldsättning. Effekterna på tillväxten har inte alls varit i linje med Laffers glädjebudskap. Inkomstfördelningen har varit extremt skev, fullt jämförbar med förhållandena under det sena 1800-talet.

Det finns flera anledningar att betvivla de samband mellan skatter och arbetsutbud som ligger bakom Laffers tes om skattesänkningars positiva effekter. För det första finns det en långsiktig trend som sträcker sig från 1900-talets början som talar för ett samband mellan ökade inkomster och minskad genomsnittlig arbetstid. Välfärdsvinster har i hög grad tagits ut i form av minskad arbetstid, inte bara i form av ökad konsumtion. När produktiviteten avtog i flera västländer från 1970-talet mattades minskningen i arbetstid av. I USA ökade i stället den genomsnittliga arbetstiden, främst bland dem som drabbats av förändringarna i den ”nya ekonomin” och av villkoren på den flexibla arbetsmarknaden. Men det finns ingen anledning att tro att de mest välbeställda skulle föredra mer arbete framför mer fri tid vid sidan av arbetet.

Sedan är det naturligtvis så att enskilda inte själva råder fullt ut över sin arbetstid (Aldred 2019). Det finns restriktioner för möjligheterna att jobba övertid och gränser för hur många jobb man kan hantera parallellt. Hårdare arbetsinsatser under ordinarie arbetstid leder inte nödvändigtvis till högre lön.

De samband som Arthur Laffer talat om, och de dramatiskt positiva samhällsekonomiska effekter av låga marginalskatter för höginkomsttagare som han har predikat under flera decennier nu, framstår mest som en renodlad partsinlaga för de mest välbeställda grupperna i samhället. Det finns inte ens en antydning om att ansvariga politiker ständigt ställs inför svåra vägval där effektivitetsaspekter ibland ska vägas mot jämlikhets- och rättviseaspekter, något Arthur Okun, den tidigare chefsrådgivaren för Lyndon B. Johnson, skrev om på 1970-talet (Okun 1975). För Laffer finns inga sådana vägval eller över huvud taget några potentiella sociala intressekonflikter. I sin senaste bok *Trumponomics*, där

Trump närmast glorifieras, nämns varken författarens tidigare missbedömningar eller de utmaningar USA står för i dag: skriande ojämlikhet, låg produktivitet och alarmerande offentliga underskott (Moore och Laffer 2018). Det är lätt att förstå Paul Krugman när han beskriver Laffer som en opportunist och en företrädare för den ekonomiska maktens intressen:

”Nej, Laffer har inte blivit ’ute’ i förhållande till nationalekonomins huvudfåra – han var aldrig inne. Det fanns aldrig några bevis för att underbygga utbudssidans påståenden om skattesänkningarnas fantastiska effekter och skattehöjningarnas hemskheter; inte heller ytliga makroekonomer, oavsett deras benägenhet att gå på dumheter, slog in på den vägen” (min översättning, Krugman 2015).

Trots detta fortsätter Laffer att inspirera den ekonomisk-politiska debatten. Det är fullt tydligt.

Laffer och värnskatten i Sverige

Arthur Laffers tankar om dynamiska och tillväxtbefrämjande effekter av skattesänkningar genljuder även i Sverige. Senast i samarbetspartiernas 73-punktsprogram som innehåller ett förslag om att ta bort värnskatten, det vill säga det påslag på fem procentenheter på inkomstskatten som tas ut på inkomster som överstiger den övre skiktgränsen (som motsvarar 662 300 kronor inkomståret 2018).

I 73-punktsprogrammet talas det om behovet av en omfattande skattereform (73-punktsprogrammet 2019, punkt fyra och fem). Syftet ska vara att öka sysselsättningen och antalet arbetade timmar via ”sänkt skatt på jobb och företagande”. Skattereformen ska också bidra till att klimat- och miljömålen uppnås och till att konkurrenskraften stärks. Den sänkta skatten på arbete ska vara en del av en grön skatteväxling.

Värnskatten ska som redan framhållits avvecklas från första januari 2020. Enligt Finansdepartementets konsekvensanalys är det 345 000 individer som berörs av förändringen, varav 253 000 män och 92 000 kvinnor (Fi2019/02421/S1). Den genomsnittliga inkomstsänkningen för de berörda männen blir 19 000 kronor per år och för kvinnorna 14 200 kronor per år. Reformen beräknas försvaga statsbudgeten med drygt sex miljarder kronor år 2020.

I Finansdepartementets kalkyler drar man inga stora växlar på dynamiska effekter även om en del politiskt ansvariga bland samarbetspartierna har talat om att ”reformen betalar sig själv”. Finansdepartementet hänvisar ändå till några svenska studier som talar för att förslaget kommer att ”stärka redan sysselsatta individers ekonomiska incitament att arbeta fler timmar och göra

lönekarriär” (s. 10). Frågan om effekterna på arbetade timmar måste nog betraktas som högst ovisst. Dessutom kan man fråga sig om det är önskvärt att eftersträva fler arbetade timmar för den här inkomstgruppen. När det gäller effekten på höginkomsttagares ”inkomstkarriär” kan det finnas en betydelsefull aspekt. En forskningsöversikt som genomfördes vid Economic Policy Institute visade att sänkt marginalskatt för höginkomsttagare historiskt lett till ökad ojämlikhet i löner både före och efter skatt (Fieldhouse 2013). I vissa studier har detta tolkats som ett uttryck för rent-seeking, det vill säga höginkomsttagare har utnyttjat sin redan starka förhandlingsposition till att ta ut en högre lön på andra löntagares bekostnad. Det är väl inte en utveckling som Finansdepartementet kan betrakta som önskvärd?

Finansdepartementet konstaterar att förslaget kommer att leda till ökad ojämlikhet mellan kvinnor och män. Man pekar också på att inkomstojämlikheten generellt kommer att öka, det vill säga skillnaderna i disponibel inkomst ökar när de mest välbeställda drar ifrån. Vad man inte diskuterar alls är konsekvenserna ur ett bredare sociogeografiskt perspektiv. Utgår vi från SCB:s inkomst- och skattestatistik kan vi konstatera att det inkomståret 2017 var 331 923 individer i Sverige av totalt 5 774 581 personer i åldrarna 20-64 år som hade förvärvsinkomster som översteg den andra skiktgränsen, det vill säga de var skyldiga att betala värnskatt (SCB Statistikdatabasen). Det betyder att 5,75 procent av befolkningen i landet som helhet i dessa åldrar betalade värnskatt. Spridningen var stor mellan könen. Bland männen var det 8,1 procent som omfattades av värnskatten medan motsvarande andel bland kvinnorna var 3,3 procent. Att avskaffa värnskatten ter sig i hög grad som en omvänd jämställdhetspolitik.

Sedan har vi alltså den sociogeografiska dimensionen. I 240 av Sveriges 290 kommuner var det mindre än fem procent av befolkningen i åldrarna 20-64 år som betalade värnskatt. I de tio kommuner som toppade listan över andelen värnskattsbetalande var genomsnittet 17,54 procent. Bland dessa var åtta kommuner hemmahörande i Stockholm och två i Skåne (Lomma och Vellinge). Danderyd toppade listan. I Danderyd betalade nästan 28 procent av befolkningen i arbetsför ålder värnskatt. Det ska också tilläggas att det finns relativt starka samband mellan nivån på kommunalskatten och andelen väljare som röstar på borgerliga partier (M, KD, C och L) i kommunerna, å ena sidan, och andelen som betalar värnskatt å den andra. Ju fler som betalar värnskatt desto lägre kommunalskatt. Och ju fler som betalar värnskatt desto fler röstar borgerligt.⁶

⁶ Korrelationskoefficienten för sambandet mellan kommunalskatt och andel som betalar värnskatt uppgår till -0,64. Motsvarande koefficient för andelen i kommunerna som betalar värnskatt och röstar borgerligt uppgår till 0,73. Minus anger ett negativt samband och plus ett positivt. Om koefficienten uppgår till 1 är sambandet hundra procentigt och om koefficienten är 0 finns inget samband alls. Statistiken rörande väljarmönstret avser riksdagsvalet 2018.

Avvecklingen av värns-katten belönar inte bara höginkomsttagare och män utan också boende i rika storstadskommuner liksom borgerliga väljare som redan betalar en relativt låg kommunalskatt.

Mönstret blir ännu tydligare om vi tittar närmare på gruppen med förvärvsinkomster över en miljon kronor. Det handlade om 77 582 individer eller 1,34 procent av befolkningen i åldern 20–64 år 2017 (SCB Statistikdatabasen). Antalet höginkomsttagare är extremt koncentrerat till ett fåtal kommuner och regioner. Antalet individer som 2017 hade en förvärvsinkomst som översteg en miljon kronor var lika stort i de fem kommuner som hade störst andel miljoninkomsttagare som i de 210 kommuner med minst andel höginkomsttagare. De fem kommunerna med flest höginkomsttagare utgjordes av Danderyd, Lidingö, Täby, Vaxholm och Lomma. Dessa kommuner samlade 1,71 procent av landets befolkning i åldern 20–64 år. Här gick det 82 miljoninkomsttagare på 1000 individer och andelen av befolkningen med låg ekonomisk standard var bara 6,14 procent.⁷ De 210 kommuner som hade minst andel höginkomsttagare samlade 34,22 procent av totalbefolkningen i Sverige i de aktuella åldrarna. Här gick det fyra miljoninkomsttagare på 1000 individer samtidigt som den genomsnittliga andelen av befolkningen med låg ekonomisk standard var 17,72 procent. Avvecklingen av värns-katten är ett uttryck för en mycket regressivt inriktad fördelningspolitik, med negativa effekter ur ett jämlikhets-, jämställdhets- och sociogeografiskt perspektiv. Det kan tyckas som att antalet berörda individer är begränsat och att budgeteffekterna är relativt små, men i relation till behoven på det välfärdspolitiska området handlar det inte om några försumbara resurser. I en ekonomisk prognos från förra året räknade Sveriges kommuner och landsting (SKL) med att det behövs betydande ekonomiska förstärkningar både i ett kortsiktigt och långsiktigt perspektiv för att garantera dagens nivå på välfärdsåtagandena (SKL 2018). Det handlar om demografiskt betingade kostnadsökningar i spåren av fler individer i gruppen unga i åldern 0–19 år samt fler äldre individer över 79 år. Behoven av resurser i både skola och äldreomsorg växer. Fram till 2022 talas det om behov av inkomstförstärkningar på 43 miljarder, en förstärkning motsvarande cirka tio procent av kommunernas skatteintäkter jämfört med budgetåret 2018. I stället för att bjuda redan rika på ytterligare en Thailandsresa per år kunde medlen ha gått till välbehövliga förstärkningar av skola, vård och omsorg i kommunerna.

⁷ Låg ekonomisk standard definieras som andelen av befolkningen som lever i hushåll som har en disponibel inkomst som understiger 60 procent av samtligas. Måttet används av SCB gällande Sverige, men även av Eurostat vid jämförelser mellan EU-länder. Ibland används uttrycket fattigdomsrisik.

Avrundande kommentarer

Efter flera decennier av starkt nyliberalt inflytande i politiken, kraftigt ökad ojämlikhet och en starkare medvetenhet om behovet av att ställa om ekonomin i ekologiskt hållbar riktning, är det många som utgår från att nyliberalismen har nått vägs ände. Innebar finanskrisen 2008–09 slutet för den nyliberala eran? Inte mycket talar för att så är fallet.

Nyliberala föreställningar har fortfarande ett mycket starkt inflytande över politikområden som påverkar medborgares ekonomi och välfärd. Tilltron till marknadsanpassade lösningar och misstron mot omfördelning och offentligt driven verksamhet är mycket stark. Det handlar då inte bara om skattefrågor utan om den ekonomiska politiken och välfärdspolitiken i bred mening. Det handlar om socialförsäkringar, arbetsmarknadspolitik och löntagares anställningstrygghet. I Sverige innehåller 73-punktsprogrammet inte bara utfästelser om att avveckla värnskatten. Samarbetspartierna vill också liberalisera arbetsrätten. Dessutom ska en av den svenska modellens mest klassiska institutioner, Arbetsförmedlingen, stöpas om till förmån för privata aktörer och ett ökat kommunalt ansvar för arbetsmarknadspolitiken. Det handlar således om mycket radikala förändringar.

I viss mån har nyliberalismen klätt sig i ny skrud. Fört att hantera det sociala missnöje som har följt på decennier av växande klasskillnader har man allierat sig med nationalistiskt sinnade högerkrafter med företrädare som Donald Trump i USA och Jimmy Åkesson i Sverige. Det har varit en framgångsrik strategi. Det berättigade sociala missnöjet har avletts från den egentliga huvudfrågan: de rikas förmåga att forma samhällsutvecklingen på ett sätt som omfördelar allt större resurser till individer och hushåll med toppinkomster. I stället har missnöjet riktats mot andra underprivilegierade grupper, immigranter och personer som är beroende av bidrag och sociala ersättningar. För vänstern måste naturligtvis detta betraktas som ett stort misslyckande. Varför har man inte lyckats mobilisera den breda befolkningsmajoritet som har förlorat och har allt att förlora på fortsatt nyliberal politik? Den frågan måste rimligen besvaras innan den fortsatta negativa utvecklingen kan vändas.

Den nyliberala eran har omfattat förändringar på många områden, bort från den välfärdsstat som utvecklades efter andra världskriget. Som framhållits i rapporten handlar det om allt från avregleringar till ingrepp i trygghetssystem och skattesänkningar för höginkomsttagare. I praktiken har detta betytt att det som ibland kallas för *social wage*, den garanterade marknadsberoende försörjningsnivån, har reducerats kraftigt. Löntagarna har blivit mer marknadsberoende. Kommodifieringen har tilltagit, för att tala med Esping-Andersen. Förändringarna inom arbetsmarknadspolitiken i riktning mot mer av aktiveringspolitik och sänkta reservationslöner för lågutbildade och migranter är utmärkta exempel på detta.

Ett parallellt sätt att se på utvecklingen är att anknyta till David Harveys begrepp *accumulation of dispossession*. Marx talade om den ursprungliga ackumuleringen under kapitalismens framväxt. Det handlade om våld och skövling av människor och natur för att generera ett kapital som var nödvändigt för att lägga en grund för världshandel och industriell expansion. Harvey menar att den nuvarande och stagnationspräglade fasen av kapitalismens utveckling i högre grad präglas av att individer och regioner fråntas resurser som de tidigare har kunnat nyttja för sin egen välfärd, oavsett om det handlar om naturtillgångar eller sociala förmåner. Nyliberalismen kan på så sett ses som eliternas politiska verktyg för att frånta löntagare de förmåner de tillerkändes under en tidigare fas av kapitalismens och välfärdsstatens utveckling. Nu handlar det om omfördelning i regressiv mening, privatiseringar och nedskärningar av offentliga trygghetssystem. Det är också ett uttryck för den nyliberala kapitalismens låga effektivitet – vägen till ökade inkomster går via rent-seeking snarare än via innovationer och ökad produktivitet.

Internationella organisationer som OECD och Världsbanken har varnat för konsekvenserna om ojämlikheten tillåts öka ytterligare. Många ekonomer pekar på att den skeva inkomstfördelningen inte bara medför sociala kostnader och orättvisor utan i förlängningen hämmar utvecklingskraften och tillväxten. Den växande ohälsan liksom belastningen på jordens ändliga resurser talar för behovet av att ställa om den politiska huvudkursen. Den nyliberala eran har i grunden inget att erbjuda. Dess ensidiga fokus på marknadslösningar och dess ytliga bild av människan som en självupptagen och materialistisk konsumtionsvarelse erbjuder inga lösningar på de problem våra samhällen står inför. Dagens och morgondagens nyliberalism garanterar bara en sak: fortsatt omfördelning till förmån för de redan privilegierade.

Referenser

- 73-punktsprogrammet (2019). *Utkast till sakpolitisk överenskommelse mellan Socialdemokraterna, Centerpartiet, Liberalerna och Miljöpartiet de gröna*. <https://www.socialdemokraterna.se/globalassets/aktuellt/utkast-till-sakpolitisk-overenskommelse.pdf>.
- Aldred, Jonathan (2019). *Licence to be Bad. How Economics Corrupted Us*. London: Allen Lane.
- Atkinson, Robert D. och Ezell, Stephen J. (2012). *Innovation Economics. The Race for Global Advantage*. New Haven: Yale University Press.
- Baccaro, Lucio och Howell, Chris (2017). *Unbinged. Industrial Relations Liberalization and Capitalist Instability*. Max Planck Institute for the Study of Societies. MPIfG Discussion Paper 17/19.
- Beinhocker, Eric (2013). "A Truer Form of Capitalism", i *Democracy. A Journal of Ideas*. Summer 2013. <https://democracyjournal.org/magazine/29/a-truer-form-of-capitalism/?page=all>.
- Case, Anne och Deaton, Angus (2017). *Mortality and Morbidity in the 21st Century*. Brookings Paper on Economic Activity. Spring 2017. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/29033460>.
- Chandler, Alfred (1990). *Scale and Scope*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Crouch, Colin (2004). *Post-Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Deaton, Angus (2019). *Today's Inequalities Are Signs That Democratic Capitalism Are Under Threat*, i Pro-Market. The blog of the Stigler Center at the University of Chicago Booth School of Business. <https://promarket.org/todays-inequalities-are-signs-that-democratic-capitalism-is-under-threat/>.
- Eriksson, Göran och Hennel, Lena (2014). "Sverige har sänkt skatterna för löntagare mest i västvärlden", i *Svenska Dagbladet* 2014 08 13.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Fi2019/02421/S1 (2019). *Avskaffad övre skiktgräns för statlig inkomstskatt (s.k. värnskatt)*. Finansdepartementet. Skatte- och tullavdelningen. Juni 2019.
- Fieldhouse, Andrew (2013). *A Review of the Economic Research on the Effects of Raising Ordinary Income Tax Rates*. Washington, D C.: Economic Policy Institute.
- Foster, John Bellamy och McChesney, Robert W. (2014). "Surveillance Capitalism. Monopoly-Finance Capital, the Military-Industrial Complex and the Digital Age", i *Monthly Review*, Vol. 66(3).
- Friedman, Milton (2002). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Friedman, Milton och Rose (1990). *Free to Choose*. New York: Harcourt.

- Furman, Jason och Orszag, Peter (2018). "A Firm-Level Perspective on the Role of Rents in the Rise of Inequality", i Guzman, Martin (red.), *Towards a Just Society: Joseph Stiglitz and Twenty-First Century Economics*. New York: Colombia University Press.
- Furman, Jason och Orszag, Peter (2018). *Slower Productivity and Higher Inequality: Are They Related?* Working Paper 18-4. Petersons Institute for International Economics.
- Galbraith, John Kenneth (1996). *Min ekonomiska historia. Världens ekonomi från första världskriget till våra dagar*. Stockholm: Ordfront.
- Goodwin, Neva R. (2003). "Macroeconomics for the Twenty-First Century", i Harris, Jonathan M. och Goodwin, Neva R. (red.), *New Thinking in Macroeconomics. Social, Institutional, and Environmental Perspectives*. Northampton: Edward Elgar.
- Gray, John (2010). "The Neoliberal State", i *New Statesman* 2010 01 07.
- Gray, John, O'Reagan, John P. och Wallace, Catherine, "Education and the discourse of global neoliberalism", i *Language and Intercultural Communication*, Vol. 18(5).
- Hansson, Ingemar (1986). *Skatter och samhällsekonomi*. Stockholm: SNS Förlag.
- Harvey, David (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hayek, Friedrich (2007). *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hedges, Chris (2018). "Neoliberalism's Dark Path to Fascism", i *Truthdig. Drilling beneath the headlines* 2018 11 26.
- Howell, Chris (2016). "Regulation class in the neoliberal era: the role of the state in the restructuring of work and employment relations", i *Work, employment and society*, Vol. 30(4).
- IGM Forum (2012). *Laffer Curve*. <http://www.igmchicago.org/surveys/laffer-curve>.
- Kotz, David (2018). *End of the Neoliberal Era? Crisis and Restructuring in American Capitalism*, i *New Left Review* 113 Sept Oct 2018.
- Krueger, Alan B. (2002). "Economic Scene; The apple falls close to the tree, even in the land of opportunity", i *New York Times* 2002 11 14.
- Krugman, Paul (1999). *The Return of Depression Economics*. New York: W. W. Norton & Company.
- Krugman, Paul (2015). "The Laffer Swerve", i *New York Times* 2015 04 10.
- Larson, Rob (2018). *Capitalism Vs. Freedom. The Toll Road to Serfdom*. Winchester: Zeero books.
- Liedman, Sven-Eric (2015). *Karl Marx. En biografi*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Mankiw, Gregory N. (2019). "Snake-Oil Economics. The Bad Math Behind Trump's Policies", i *Foreign Affairs* January/February 2019.

- Mises, Ludwig von (1944). *Bureaucracy*. New Haven: Yale University Press.
https://mises-media.s3.amazonaws.com/Bureaucracy_3.pdf.
- Monbiot, George (2016). “Neoliberalism – the ideology at the root of all our problems”, i *The Guardian* 2016 04 15.
- Moore, Stephen och Laffer, Arthur (2018). *Trumponomics: Inside the American first Plan to Revive Our Economy*. New York: All Points Books.
- Murray, Matt (2013). *Stakeholder Capitalism Vs. Shareholder Capitalism; How Workers Lost Everything*. NH Labor News 5 november 2013.
<https://nhlabornews.com/2013/11/stakeholder-capitalism-vs-shareholder-capitalism-how-workers-lost-everything/>.
- OECD (2015). *The Future of Productivity*. <https://www.oecd.org/eco/OECD-2015-The-future-of-productivity-book.pdf>.
- Okun, Arthur M. (1975). *Equality and Efficiency. The Big Tradeoff*. Washington, D. C.: The Brookings Institution.
- Pascal, Paul (2018). *Historical Patterns of Inequality and Productivity around Financial Crisis*. Federal Reserve Bank of San Francisco. Working paper 2017-23.
- Polanyi, Karl (2012). *Den stora omdaningen. Marknadsekonominns uppgång och fall*. Lund: Arkiv förlag.
- Raymond, Robert R. (2019). *Extreme Inequality Is Driving Anxiety and Depression in the US*, TRUTHOUT 14 augusti 2019. <https://truthout.org/articles/extreme-inequality-is-driving-anxiety-and-depression-in-the-us/?eType=EmailBlastContent&eId=9727b140-bdce-4d49-ad8d-ef106720ed12>.
- Reich, Robert (2014). *The Rebirth of Stakeholder Capitalism?* 2014 08 09.
<https://robertreich.org/post/94260751620>.
- SCB. *Statistikdatabasen. Hushållens ekonomi. Inkomster och skatter*.
<http://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/>.
- Schön, Lennart (2014). *En modern ekonomisk historia*. Stockholm: SNS Förlag.
- SKL (2018). *Ekonomirapporten, december 2018. Om kommunernas och landstingens ekonomi*. Stockholm: SKL.
- Stein, Ben (2006). “In Class Warfare, Guess Which Class Is Winning”, i *The New York Times* 2006 11 26.
- Stiglitz, Joseph E. (2019a). *People, Power and Profits. Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. London: Allen Lane.
- Stiglitz, Joseph E. (2019b). “Neoliberalism must be pronounced dead and buried. Where next?”, i *The Guardian* 2019 05 30.
- Streeck, Wolfgang (2011). “The Crisis of Democratic Capitalism”, i *New Left Review* 71 Sept Oct 2011.
- Tankersley, Jim (2015). ”Arthur Laffer has a never-ending supply of supply-side plans for GOP”, i *The Washington Post* 2015 04 09.
- The Mont Pelerin Society. *A Short History of the Mont Pelerin Society*.
<https://www.montpelerin.org/about-mps/>.
- Therborn, Göran (2016). *Ojämlighet dödar*. Lund: Arkiv förlag.

- Therborn, Göran (2018). *Kapitalet, överbeten och alla vi andra. Klasssamhället i Sverige – det rådande och det kommande*. Lund: Arkiv förlag och Katalys.
- Thorsen, Dag Einar och Lie, Amund (2007). *What is Neoliberalism?* Department of Political Science. University of Oslo.
<http://folk.uio.no/daget/neoliberalism.pdf>.
- Thurow, Lester C. (1999). *Building Wealth. The New Rules for Individuals, Companies, and Nations in a Knowledge-Based Economy*. New York: HarperCollins Publishers.
- Wilkinson, Richard och Pickett, Kate (2018). *Den inre ojämlikheten. Hur mer jämlika samhällen minskar stress, förbättrar hälsan och ökar allas välbefinnande*. Stockholm: Karneval förlag.
- Wolff, Jonathan (2002). *Why Read Marx Today?* New York: Oxford University Press.
- Wolff, Richard D. (2010). *Capitalism Hits the Fan. The Global Economic Meltdown and What to Do About It*. Northampton: Olive Branch Press.
- World Inequality Database*. <https://wid.world/data/>.
- World Inequality Report 2018*. WID.world.
<https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>.

Tidigare utgivet av Tankeverksamheten

2011

1. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ny strategi för jämlikhet* (september 2011)
2. Anna Johansson, *Obligatorisk valfrihet? Nej tack!* (november 2011)
3. Gösta Esping-Andersen, *Att investera i barn och utjämna livschanser* (november 2011)

2012

4. Sofia Jonsson, *Trafficking i Europa* (januari 2012)
5. Erik Bengtsson, *Varför är fackföreningsrörelsen så svag i USA?* (januari 2012)
6. Johan Lönnroth, *Fragment av en hegeliansk historieskrivning över nationalekonomin ur svensk horisont* (februari 2012)
7. Roland Kadefors, *Jobba till 75? Om ålder, arbete och pensionering* (mars 2012)
8. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ungdomsarbetslösheten i Sverige och Leerwerkplücht i Nederländerna* (april 2012)
9. Anna-Lena Lodenius & Mats Wingborg, *Arbetarrörelsen och hotet från högerpopulisterna* (april 2012)
10. Erik Bengtsson, Jack Rolka & Fredrik Ståhle, *Arbetsmiljörapport* (maj 2012)
11. David Ljung, *Nya tider – nya jobb: Utmaningar och utvecklingsvägar i jobbpolitiken* (juni 2012)
12. Kerstin Littke, *Förutsättningar för framtidens livslånga lärande i Sverige* (juni 2012)
13. Anders Nilsson, *Underbara dagar framför oss: Om sociala investeringsstrategier med barnperspektiv för hållbar storstadsutveckling i kunskapssambället* (juli 2012)
14. Christer Thörnqvist & Charles Woolfson, *Upphandlingar och nerköp: Om lagstadgad social dumpning i byggnadsbranschen* (september 2012)
15. Johan Büser & Anna Johansson, *Ett förslag till socialdemokratisk handlingslinje mot riskkapitalister i välfärden* (september 2012)
16. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Dags att skrota "full sysselsättning"?* (november 2012)
17. David Ljung, *Är vi smarta nog för de nya jobben?* (november 2012)
18. Anders Nilsson, *Nystartszoner – möjligheter, hot eller retoriskt slag i luften?* (november 2012)
19. Delvin Arsan, Tor Gustafsson & Stig-Björn Ljunggren, *Gläntan i skogen – om socialdemokratins utmaningar i en ny tid* (december 2012)

2013

20. Erik Bengtsson, Sören Mannheimer, Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Att skifta överskottet i bytesbalansen till inhemska investeringar* (januari 2013).
21. Ingvar Johansson, *Välfärdskapitalism med jämlikhetsnorm?* (februari 2013)

22. Gösta Esping-Andersen, *Jämlikhet med en lycklig bourgeoisie: Den socialdemokratiska vägen till jämlikhet* (mars 2013)
23. David Ljung, *Har vi råd att inte satsa mer på jämställdhet?* (mars 2013)
24. Lars Ag, Bo Elmgren, Helmuth Föll, Sune Gidgård & Stig Lahti, *Arbetsförsäkring åt alla!* (april 2013)
25. Peter S. Adler, *Det dynamiska förhållandet mellan kodifierad och icke-kodifierad kunskap* (april 2013)
26. Anders Nilsson, *Att förstå världen* (juli 2013)
27. Sandrine Bony, Bjorn Stevens, Isaac Held, John Mitchell, Jean-Louise Dufresne, Kerry Emanuel, Pierre Friedlingstein, Stephen Griffies & Catherine Senior, *Koldioxid och klimat: Perspektiv på en vetenskaplig bedömning* (augusti 2013)
28. Erik Bengtsson, Jack Rolka & Fredrik Ståhle, *Organisera eller rekrytera? En rapport om facklig förnyelse* (september 2013)
29. David Ljung, *Kina – risk eller räddning för jobben i Sverige och Europa?* (oktober 2013)
30. Anna Johansson, Linus Glanzelius, Jan Nilsson, Olle Ludvigsson, Pasi Sahlberg & Anders Nilsson, *Tre texter om skolan* (december 2013)

2014

31. Sheri Berman, *Socialdemokratin och skapelsen av allmänintresset* (januari 2014)
32. David Ljung, *Vad kan vi vinna på att göra de sjuka jobben friska?* (mars 2014)
33. Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *Den svenska vänsterns historia* (april 2014)
34. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Det polytekniska bildningsidealet och den tredje industriella revolutionen* (maj 2014)
35. Colin Crouch, *Från defensiv till offensiv och framåtsyftande socialdemokrati* (juni 2014)
36. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Istället för valanalys* (september 2014)
37. Örjan Nyström, *Två essäer* (oktober 2014)
38. Anders Nilsson, *Läget i världen* (december 2014)

2015

39. Ann-Sofie Hermansson, Anne-Marie Lindgren, Anders Nilsson, Örjan Nyström, Christer Persson & Levi Svenningsson, *För en jämlikhetsutredning* (februari 2015)
40. David Ljung, *Mer frihandel = fler jobb? Sysselsättningseffekter av ett frihandelsavtal mellan EU och USA* (mars 2015)
41. Ingvar Johansson, *Globalisering och förtjänst – fallet Zlatan* (april 2015)
42. Cecilia Dalman Eek, *Kris i befolkningsfrågan? Om urbanisering och jämlikhet* (maj 2015)
43. Sven Bremberg, *Förskolan, barnen och framtiden* (juni 2015)
44. Ann-Sofie Hermansson, Ingvar Johansson, Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Sommarlektyr: Om Grekland, missundsjuka, Marx och sorg som flyter* (juli 2015)

45. Anders Nilsson, *Europeiska unionens grekiska kris* (juli 2015)
46. Anders Nilsson, *Vart är Kina på väg?* (augusti 2015)
47. David Ljung, *Vilken framtid har försvarsindustrin?* (november 2015)
48. Bosse Elmgren, *Ett långt brev* (november 2015)
49. Ingvar Johansson, *En död Marx, en åldrad Liedman och dagens unga vänster* (december 2015)

2016

50. Johan Lönnroth, *Palme och den socialdemokratiska utopin – en bitvis självbiografisk betraktelse* (februari 2016)
51. Ingvar Johansson, *Välfärdsstaten och globaliseringen* (april 2016)
52. Johan Lönnroth & Jimmy Sand, "Klassambälle i omvandling" och "Det svarta hålet socialismen" – två kapitel ur en kommande bok (juni 2016)
53. Örjan Nyström, *Ressentiment – socialpsykologiska aspekter av ojämlikhet* (augusti 2016)
54. Anders Nilsson, *Hillary Clinton, Keynes och olika slags keynesianismer* (augusti 2016)
55. Anders Lindberg, Nathalie Besér, Anders Högström, Marie Demker, Ann-Marie Ljungberg, Lars Wenander, Cecilia Dalman Eek, Anders Nilsson & Johan Flanke, *Inte bara ekonomin är bankrutt – GP från socialliberalism till högerpopulism* (september 2016)
56. Anders Nilsson, *Nyanländas väg till jobb – med appendix om hyperrealiteten* (november 2016)

2017

57. Stefan Carlén & Christer Persson, *Är det möjligt att nå arbetslöshetsmålet? En starkare ekonomisk politik är nödvändig* (januari 2017)
58. Åke Magnusson & Anders Nilsson, *Global värld – gemensam färd?* (april 2017)
59. Ann-Marie Ljungberg, Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *150 år av feminism – från kvinnosak till jämställdhetspolitik* (juni 2017)

2018

60. Ingvar Johansson, *Sverige som hybridstat: Det krävs en perspektivförskjutning i synen på Sverige* (september 2018)
61. Örjan Nyström, *Meritokratismens värdegrund – om jämlikhet och meritokrati* (december 2018)

2019

62. Örjan Nyström, *Professionerna* (juni 2019)

Jonas Olofsson diskuterar i denna rapport hur nyliberala idéer har präglat politiken och påverkat sociala villkor och ekonomi sedan 1980-talet, med betoning på förhållandena i USA och Sverige. Den nyliberala politikens idémässiga utgångspunkter och strukturella bakgrund behandlas, det handlar om allt från genomslaget för föreställningar om marknadens sociala neutralitet och effektivitetsskapande förmåga, till en tilltagande maktkoncentration och försvagad innovationsförmåga i den privata sektorn. Nyliberalismens effekter i form av ökad ojämlikhet, rent-seeking och försvagad produktivitet lyfts också fram. En pusselbit i vad som ibland kallas den nyliberala eran från tidigt 1980-tal och framåt,

